

Станіслав ЛЕМ

НЕВИДИМИЙ

Я дав прочитати Тарантозі ці нотатки, і він сказав, що я роблю з усіх, хто готував мою місію й опікувався мною, дурнів або роззяв. І, мовляв, мені не слід забувати, що Загальна Теорія Систем з математичною точністю доводить: не існує елемента або окремої частки, які були б цілком безпечні. І навіть, коли припустити ймовірність аварії, як один до мільйона, тобто що даний елемент може вийти з ладу один раз на мільйон, то система, яка складається з мільйона частин, мусить в якомусь місці зіпсуватися. Я ж був крихітне вістря, спрямоване на Місяць, а сама система, до якої я належав, складалася з вісімнадцяти мільйонів частин. Отож тим йолопом, який завинив у більшості моїх прикрощів, є матерія. І нехай би всі наші фахівці хоч гопки скакали і геть усі були генії, могло бути тільки ще гірше.

Мабуть, так воно й є. Але ж наслідки отих неминучих аварій, мов шишки, сипалися на мене і, коли розглянути цю ситуацію з погляду психології, то стає цілком зрозуміло – опинившись у безвиході, ніхто не проклинає атоми чи електрони, а шпетить цілком конкретних людей. Отож мої депресії та скандали по радіо також були неминучі.

База покладала особливі надії на останнього ЛЕМа: Це чудо техніки мало гарантувати мені максимальну безпеку. Був то здальник з порошку. Цього разу замість сталевго атлета у контейнері громадилася велика купа мікроскопічних зерняток, і кожне з них інтелектуальною насиченістю не поступалося суперкомп'ютеру. Під впливом відповідних імпульсів ці часточки починали сполучатись, аж поки перетворювалися на ЛЕМа. Це таємниця означала: Lunar evasive molecules .

Я міг опуститися на Місяць у вигляді дуже розрідженої хмари молекул, а в разі потреби, міг ущільнитися й набути форми робота в

людській подобі. Так само легко я міг перетворитися й на будь-яку із сорока дев'яти запрограмованих істот. І коли б навіть вісімдесят п'ять відсотків тих зерняток було знищено, решти вистачило б для продовження запланованої розвідки.

Принцип дії такого здальника, який зветься ДИСПЕРСАНТ такий складний, що жодна людина неспроможна вмістити його в голові. Хоч би вона була дитя Ейнштейна, фон Ньюмена, фокусника-ілюзійніста і Головної Ради Массачусетського Технологічного Інституту, а на додачу ще й Рабіндранат Тагор. Отож і я не мав про це жодного уявлення. Знав лише, що я втілений у тридцять мільярдів різних часточок, довершених, ніж клітини живого організму, і що не пригадую, скільки разів складені програми змушують ці часточки з'єднуватися у найрізноманітніші сполуки. Досить натиснути клавішу, і вони знову обернуться на пил. До того ж у розпорошеному стані часточки недосяжні для ока, радарів й усіх видів опромінення за винятком гама-променів. Якби мені загрожувала небезпека, я міг би розпорошитися, здійснити тактичний відступ і знову ущільнитись, набувши необхідної форми.

Неможливо описати те, що відчуваєш, коли ти перевтілюєшся у хмару, яка розпростерлася на дві тисячі кубічних метрів. Зрозуміти це зміг би тільки той, хто побував такою хмарою. Зір, а точніше оптиметри, я міг, в разі потреби, замінити будь-яким іншим оптичним приладом. Так само руки, ноги, щупальці та інші пристрої. Тільки треба було пильнувати, щоб не заплутатися у розмаїтті можливостей. Але тоді я мав би звинувачувати лише самого себе. Таким чином вчені зняли з себе відповідальність за безаварійну роботу здальника, зваливши її на мене. Щиро кажучи, це аж ніяк не поліпшувало мого настрою.

Я приземлився біля екватора із зворотного боку Місяця, у самісінькому центрі японського сектора. Потому прибрав подоби кентавра, а точніш істоти, що має чотири нижні кінцівки й дві руки, а також додаткову маскувальну систему, яка сповивала мене легенькою хмаркою-таким собі "мислячим газом". Йменувався кентавром я завдяки досить віддаленій схожості з цією міфічною істотою.

Зі своїм здальником я ознайомився ще на полігоні Lunar Agenci , однак поліз на склад і ще раз перевінив, як він працює. Признаюсь, було й справді дивно спостерігати, як та велика купа мерехтливого порошку після вмикання вибраної програми, починає ворухитись, пересипатися, зчеплюватися,

зліплюватися, аж поки утворить запрограмовану форму. А коли вимкнути електромагнітне поле (а може, й зовсім інше), ці часточки вмиють розлітаються, як піскова бабка, котру штурхонули ногою.

Те, що я можу щохвилини розлетітися на дрібні часточки і так само легко з'єднатися знову, певно, мало мене підбадьорювати. Однак ці перевтілення були досить неприємні — мені забило памороки, до того ж ще й тіпало, мов у лихоманці, але на це не було ради. Та й, зрештою, цей стан сум'яття тривав лише доти, доки я втілювався в іншу подобу.

Вважали, що знищити цього здальника міг лише термоядерний вибух й тільки на близькій відстані. Я цікавився, чи може він зовсім розсипатися через якийсь дефект, але мені так нічого конкретного і не сказали. Ясна річ — я пробував увімкнути дві програми водночас: так, щоб за однією втілитися у людиноподібного молоха, а за другою — у різновид триметрової гусені зі сплющеною головою і захватами на зразок величезних обценьок. Але нічого з цього не вийшло: сектор втілень діяв на засаді або — або.

Цього разу я опинився на місячній поверхні без резерву мікропів. Адже сам я був певною мірою безліччю мікроскопічних циклопів (техніки називають їх на своєму жаргоні "мікроциками"). За собою я тягнув майже невидимий жмуток датчиків, схожий на розмаяний туманний шлейф. Видно його було лише тоді, коли він густішав. З пересуванням я також не мав проблем.

Від природи я людина допитлива, отож і питав себе, що буде, коли виявиться, що й на Місяці виникли такі молекулярні автомати. Але цього

мені ніхто сказати не міг. На полігоні під час випробувань учені пускали одне на одного по два й більше порошкових здальників. Вони скидалися на хмари, що летять у протилежних напрямках. Однак дев'яносто відсотків їх були тотожні. Що означає "дев'яностовідсоткова тотожність", теж пояснити нелегко. Для того, щоб зрозуміть, треба самому це пережити.

Хоч би як там було, початок чергової розвідки не віщував ускладнень. Рухаючись уперед, мені навіть не треба було оглядатися, — адже бачив усе водночас, хоча з боків та ззаду — у скороченому вигляді, як бджола, що має напівкруглі очі і дивиться тисячами омаїдій водночас. Але, певно, серед читачів немає жодної бджоли, отож і це порівняння не може передати моїх відчуттів.

Кожна держава запрограмувала комп'ютерні збройні інкубатори по-своєму і тримала це в таємниці. Але від японців, таких тихих та божих на перший погляд, а насправді вдивовижу хитромудрих я міг чекати будь-яких несподіванок. Професор Хакагава, член нашої групи на базі, теж, мабуть, не знав" у що розвинулися праличинки японської зброї, але приязно застеріг мене, щоб я був наготові і не давав ввести себе в оману. Я не знав, як відрізнити оманливе од справжнього, отож простував собі підтюпцем пласкою та понурою місячною рівниною. Лише ген там, на виднокраї, височів приземкуватий вал величезного кратера. Вівіч, Хакагава та всі інші були страшенно задоволені, бо, мовляв, телевізійне зображення, яке передавали ретранслятори на Землю, було гостре, мов бритва.

Через годину подорожі я помітив серед безладно розкиданих, засипаних піском різних брил якісь невисокі паростки, обернуті до мене. (Вони були схожі на зів'яле картоплиння). Я спитав, що мені з тим бадиллям робити, але ніхто на базі не хотів вирішувати за мене. А коли я почав наполягати, то одні визнали, що робити щось конче треба, а інші вирішили, що краще не робити нічого. Тоді я нахилив свій кентаврячий торс над чималою купою тих заростів і спробував одірвати одну гнучку стеблину. Нічого страшного не сталося. Отож, тримаючи бадиллину в

жмені, я підніс її до очей. Вона почала звиватися, як гадина, й міцно обхопила моє зап'ястя. Я пробував і так і сяк порозумітися з нею і, зрештою, виявив, що коли її легенько погладжувати, точніш лоскотати пальцем, то вона відпускає мою руку.

Взагалі-то, це, мабуть, дурниця — пробувати заговорити з картоплинням (хоча я знав, що воно нічого спільного з бараболею не має), але все-таки спробував.

Я не сподівався на відповідь і не дістав її. Тоді я полишив ці химерні пагони й посунув далі. Навколишній краєвид скидався на занедбані поля якихось овочів, і був трохи схожий на сільський. Я однак щомиті очікував нападу і навіть провокував ці псевдоовочі: толочив їх копитами (такий, власне, вигляд мали мої черевики. Якби мені було треба, я міг перетворити їх і на ратиці).

Невдовзі я опинився біля довгих грядок інших мертвих заростів. Перед кожною грядкою стояв великий щит з гігантським написом STOP! HALT! СТОЙ! — і відповідниками десь іще двадцятьма іншими мовами, малайською та давньоєврейською включно. Не звертаючи уваги на ці попередження, я заглибився у насадження. Трохи далі над самим ґрунтом роїлися малесенькі блідо-блакитні мушки. Вздівши мене, вони почали складатися у літери: DANGER! ОПАСНОСТЬ! GEFAHR! NIEBEZPIECZENSTWO! DANGER! YOU ARE ENTERING JAPANESE PINTELOU!

Я зв'язався з базою, але ніхто, навіть сам Хакагава, не знав, що означає оте PINTELOU, і я втрапив у першу халепу, бо коли зайшов у ці літери, що тремтіли над піском, вони почали обліпляти мене і лазити по мені, мов мурашки. Проте ніякої шкоди вони мені не робили, отож я відмахувався від них хвостом, (він уперше став мені в пригоді). Після цього я побіг далі, намагаючись рухатися борозною, між грядками, аж поки досяг схилу великого кратера. Зарості поволі спускалися в щось подібне до тріщини, а далі переходили у справжню широку ущелину. Розпадина була глибочезна, я не міг побачити її дна — вона повнилася чорним місячним мороком.

Несподівано з провалля просто на мене виїхав танк — плескатий і величезний. Він голосно скреготав і гуркотів широкими гусеницями, і це було страшенно дивно — адже на Місяці немає атмосфери, яка проводить акустичні хвилі. І все ж я чув отой гуркіт, чув навіть, як під сталлю траків хрюкотить жужелиця. Танк сунув просто на мене. За ним ціла колона інших. Я б охоче дав їм дорогу, та у вузькому перешийку не було куди відступити. Я вже хотів перетворитися на хмару пилу, аж тут перший танк пройшов крізь мене, мов імла. Тільки на якусь мить на мене немовби найшла легенька тінь. Я зрозумів, що це знову якісь видива, міражі, і спокійнісінько пропустив крізь себе решту танків. За танками розгорнутим цепом ішли солдати. Так, звичайнісінькі вузькоокі солдати з автоматами напереваги. Серед них виступав офіцер з шаблею. В руці він тримав прапора, на якому червоніло сонце. Усі вони пройшли крізь мене, як дим, і знову ущелина спорожніла.

У проваллі зовсім посутеніло і я ввімкнув рефлектори. Чи пак, то були так звані "освітлювачі", які облямовували мої очі. Я рухався набагато повільніше, але врешті підійшов до в'їстя печери, закиданого старим залізниччям. Склепіння печерне було досить низьке, і щоб не нахилитись, я обернувся на кентавра-таксу. Це звучить як нісенітниця, але якнайточніше відповідає дійсності. Ноги мої зробилися такі коротенькі, що я мало не волочив живота по кам'яній долівці.

Я пробирався вглиб місячного підземелля, туди, де ще не ступала нога людини. Правду кажучи, й мої ноги не можна було назвати людськими у повному розумінні цього слова. Вони роз'їжджалися й ковзали на слизькій жорстві, я раз у раз спотикався, отож згадав про свої можливості, і враз перетворив їх на лапи "на подушках". Тепер вони щільно прилягали до підлоги — немов ступні лева чи тигра.

Я вже зовсім при звичаївся до свого нового тіла, але ніколи було розбиратися у цих незвичних відчуттях і я просувався вперед, освітлюючи шорсткі стіни неглибокої печери, аж поки шлях мені перепинили ґрати. Вони загородили увесь прохід.

"Ці японці до біса ґречні — он як вони зустрічають непроханих гостей!" — майнуло в голові, коли під самою стелею я побачив черговий величезний напис: NO ENTERING! DO NOT TRESPASS THIS BARRIER! KEIN DURCHGANG! ПРОХОДА НЕТ! NE PAS SE PANCHER EN DEHORS! PERICOLOSO! ОПАСНО! GEFÄHRLICH!

За ґратами фосфорично мерехтів череп зі схрещеними кістками й підписом DEATH IS VERY PERMANENT . Однак, і ці перестороги не спинили мене. Я розпорошився, просочився крізь ґрати й знов ущільнився з протилежного боку.

Тепер, замість кам'яного коридора, переді мною простягався овальний тунель зі світлим, схожим на керамічне облицювання. Я постукав по стіні пальцем — на ній виріс маленький горбок, який вмить розплескався в табличку з написом MANE TEKEL UPHARSIN ! Я зрозумів — жартам кінець. Недарма ж мене застерігали щокроку! Та коли вже я заліз у таку глибочінь, то повертатися з півдороги було просто смішно. Отож я сунув далі на своїх тихоступах, і хвіст м'яко волочився за мною, готовий щохвилини мені допомогти.

Зв'язку з базою не було, але мене це не хвилювало. Радіо мовчало, чутно було лише якісь дивні звуки: щось схоже на схлипування й пронизливі зойки. Я дійшов до роздоріжжя. Коридор тут був розділений на два тунелі. Ліворуч світився неоновий напис THIS IS OUR LAST WARNING . Праворуч напису не було. Звісно, я повернув у лівий коридор і побачив попереду білу пляму: прохід перекривав мур з величезними броньованими дверима посередині. У дверях було повно шпарин від складних замків — справжні ворота Сезама.

Я обернув праву долоню на хмаринку и потроху "просочився" в замок. Всередині було темно, як у дуплі опівночі. Я все там добре обнишпорив і вислизнув назовні. Раз у раз я повторював це зондування, аж поки моя долоня пройшла наскрізь через горішній замок. Тоді я весь зробився хмариною, чи то пак густою рідиною, яка складалася з мікроскопічних часток. В такий спосіб я подолав і цю перепону.

Я сподівався, що навіть японці, чи точніш їхні військові комп'ютери, не могли передбачити, що ворог прослизне крізь шпарку замкову. Тим часом стало важче дихати — мені, звісно, це тільки здавалося, адже я не дихав. Темряву розсіювали не лише обідки моїх очей: цей LEM був здатний на більше. Тепер я засяяв увесь, наче велетенський світляк. Першої миті така злива світла засліпила мене, та незабаром я при звичаївся.

Тунель простягся переді мною прямий, мов стріла. Я опускався по ньому дедалі глибше й глибше, аж поки дійшов до звичайнісінького солом'яного мата. Відгорнувши його, я опинився у просторій залі, освітленій рядами ламп, вмонтованих у стелю. Перше, що впало у вічі, — це безладдя, яке панувало навкруг. Посередині гороїжилися уламки, лискучі, мов порцеляна чи кераміка. Руїни скидались на суперкомп'ютер, який тріснув од потужного вибуху. Здавалося, під нього підклали бомбу. Навколо висіли клапті розірваних кабелів. Вони обплітали окремі сегменти тих потрісканих уламків. Усе було вкрите скляним місивом — немов мерехтливими лусочками.

Хтось уже побував тут до мене і як слід похазяйнував у самісінькому центрі японського збройного комплексу. Найдивніше було те, що цей гігантський кількаповерховий комп'ютер був розвалений ніби зсередини й зі споду. Стіни комп'ютера, захищені грубою бронею, потріскалися всередині й вивалилися назовні. Валялись деякі уламки завбільшки з бібліотечні шафи. Вони скидались на шафи, бо мали довгі полиці, напхані жмутками щільно поскручуваних кабелів, і лисніли міріадами розподільних щитів. Здавалося, величезний кулак з несамовитою силою вдарив у дно цього колоса. Але в такому разі провинець оцих неймовірних нищень мав бути десь у самому центрі руїн. Отож я почав видиратися по уламках нагору. Комп'ютер був схожий на мертві, сплюндровані нутрощі піраміди — гробницю, яку пограбували невідомі грабіжники.

Нарешті я виліз нагору цього гігантського звалища й зазирнув до середини. Хтось лежав там, наче поринувши в глибокий сон. Спершу мені

здалося, що це той самий робот, який так щиро вітав мене під час другої розвідки, називав братом, а потім повалив і розпанахав, наче бляшанку від шпротів. Тепер він лежав на дні величезної вирви, утвореної руїнами комп'ютера, і я міг спокійно роздивитися його.

Робот був цілком людиноподібний, хоча й значно більший за людину. "Розбудити його завжди встигну, — подумав я. — Краще поміркую, що тут, власне, сталося? Навряд чи японський військовий центр сподівався на таке вторгнення, та й сам собі він, напевно, не заподіяв би отакого характеру". Я відкинув ту можливість, як невірогідну. Кордони окремих секторів охороняли дуже пильно. Тоді, можливо, невідомі напасники проникли у самісіньке серце японського арсеналу, риючи, мов кроти, глибокі нори у скелях. А потім сплюндрували його.

Треба було допитати механічного вояку, бо тільки він міг пояснити, що тут відбулося насправді. Здавалось, він спить після сумлінно виконаного завдання, і не скажу, що мені дуже хотілося його будити. Я перебрав подумки усі можливі подоби, у які міг втілитись. Як забезпечити собі максимальну безпеку під час нашої розмови? Я підозрював, що прокинувшись, він поставиться до мене без особливої симпатії. Обернувшись хмарою, я не зміг би й слова мовити. Отож вирішив лише частково перетворитися на хмару, зберігши мовний апарат всередині імлістої оболонки. Це, здалося мені, найрозумніше.

Розваживши, що металевого колоса можна будити й без особливих церемоній, я штовхнув чималого уламка комп'ютера просто на велетня, а сам тієї ж миті зробився такою собі "лялечкою". Робот дістав такого стусана, що гора уламків під ним аж задвигтіла. Здоровенні шматки електронного залізяччя поповзли донизу. Механічний вояка отямився, зірвався на рівні ноги, виструнчився й гаркнув:

— Завдання виконано достроково! Позицію ворога здобуто! Хай живе батьківщина! Готовий до виконання подальших наказів!

— Вільно — мовив я.

Він, певно, не чекав такого наказу, але розслабився, розставив ноги і аж тоді помітив мене. Щось у його нутрощах голосно заскреготіло.

— Здрастуй! Дай тобі боже здоров'я. Чом ти такий невиразний, друже? Добре, що ти нарешті прийшов. Ходи сюди до мене, побалакаємо, пісню заспіваємо, розважимося. Тобі в нас буде добре. Ми тихі, сумирні, війни не бажаємо, війну зневажаємо. А ти взагалі з якого сектора... — додав він уже зовсім іншим тоном — здавалося, в нього виникла несподівана підозра.

Адже сліди його "миролюбних" діянь були аж надто помітні. Умить зорієнтувавшись, він переключився на іншу програму. Простяг до мене величезну залізну правицю і я побачив, що кожен палець у нього — це дуло.

— Невже стрілятимеш у друга? — проказав я, лагідно погойдуючись над горою уламків. — Ну ж бо, не соромся, стріляй, братику рідний. Стріляй собі на здоров'я!

— Дозвольте доповісти! Бачу замаскованого японця! — гаркнув металевий вояка й випалив з усіх п'яти пальців водночас.

Додолу посипалися уламки стін, а я безтурботно бовванів над роботом. Мені довелося лише ущільнити низ хмари, щоб захистити свій мовний апарат. Я розхитав ще один шмат комп'ютера, завбільшки з комод, і він полетів на залізного солдата, потягши за собою цілу лавину щебеню.

— Атака! — вигукнув він, — викликаю вогонь на себе! Хай живе батьківщина!

— А ти самовідданий, хлопче, — ледве встиг я промовити перед тим, як обернувся на хмару.

І саме вчасно. Величезна гора уламків задвигтіла, і з неї вирвалося полум'я.

Мій співрозмовник-самогубця стояв серед блакитного полум'я розжарений і почорнілий. Він ще встиг прохрипіти: "Хай живе батьківщина!" — після чого почав розвалюватися на шматки. Спершу повідпадали руки, потім луснула від жару грудна клітка, на мить оголивши якісь примітивні, позв'язувані мотузочками мідні дротини. Остання відвалилася голова. Мабуть, була найважча. Голова одразу луснула, як шкаралупа величезного горіха. В середині була зовсім порожня. Але він усе ще стояв стовпом і спопелявся, як дерев'яна колода, аж поки розвалився на окремі сегменти.

Хоча я все ще був туманом, однак відчував жар. Він бурхав із руїн, немов із кратера вулкана. Якусь мить я почекав, розпорошившись по стінах, але охочих погомоніти зі мною більш не знайшлося. Полум'я шаленіло, сягало стелі і вцілілі люмінесцентні лампи під склепінням тріскалися одна по одній. На щебінку сипалися шматки труб, скла, дротів. Ставало щораз темніш, і ця зала, колись ідеально чиста, математично кругла, тепер перетворилася мовби на сцену із шабашу відьом. Яскраве полум'я освітлювало приміщення, я побачив, що тут мені вже робити нічого, і знов ущільнившись, вилетів у коридор.

Можливо, японці мали ще якісь резервні військові центри — такі, як цей знищений, або й важливіші. Але я вирішив, що час вже виходити нагору й повідомити на базу про те, що тут сталося. Тепер мене вже нічого не затримувало. Я пройшов коридором, прослизнув крізь шпарину в броньованих дверях, проминув ґрати. Я співчутливо поглядав на безліч застережливих написів, адже знав, що вони не варті й ламаного шеляга. Здалеку заяснів нерівний отвір — вихід з печери.

Щойно опинившись на поверхні, я прибрав поставу, віддалено схожу на людську. Раптом я збагнув, що скучив за людською подобою. То було нове, ніким ще не звідане відчуття і різновид ностальгії. Знайшов велику кам'яну брилу, на якій можна було відпочити. Я вже добряче зголоднів, адже доки був сполучений зі здальником, не міг проковтнути й крихти. Відімкнувшись від здальника, покинути його напризволяще я не міг. Отож вирішив підживитися трохи згодом, після того, як зв'яжуся з базою й сховаю здальника в затишній місцині.

Раз у раз викликав я Вівіча, та в ефірі панувала мертва тиша. Лічильником Гейгера я перевіряв, чи немає й тут радіоактивного фону. А може, короткі хвилі не можуть пробитися крізь вузьку ущелину? Правду кажучи, без особливого ентузіазму я знов обернувся на хмару, стрімко злетів у чорний небосхил і знову, мов безпорадне пташеня, почав викликати Землю. Звісно, я не був пташеня, та й не можна втриматися на крилах у безповітряному просторі. Але мені схотілося сказати саме так, бо це до біса гарно звучить.

УКРАЇНА. — 1990. — № .

ВОРОНІНА Леся, переклад з польської, 1990.